

5 frank Katanga 1961

Leopold Verbist

Deze munt is een van de meest intrigerende munten uit de moderne geschiedenis: hij werd uitgegeven door een afgescheurde provincie van Congo die niet lang bestaan heeft. Dat was het begin van het disaster Congo van vandaag. En de munten werden in duistere omstandigheden geslagen.

De strijd tussen Leopold II en Cecil Rhodes om Katanga

In de 19de eeuw was het zeer populair voor westerse landen om een kolonie te hebben. Koning Leopold II had enorme ambities op dat gebied en had reeds enkele expedities van de Amerikaan Henry Morton Stanley door Centraal-Afrika gefinancierd. De Afrikaanse taart werd verdeeld op de Conferentie van Berlijn in 1884-85, en onze meester-diplomaat Leopold II had daar gedaan gekregen dat hij Congo als zijn persoonlijk bezit kreeg toegewezen, als een “vrijstaat” waar iedereen zaken kon doen.

De grenzen van Congo moesten evenwel nog vastgelegd worden. De oorspronkelijke bedoeling van Leopold II was dat Congo zich van de Congomonding tot aan de oostkust zou uitstrekken maar de Duitse kanselier Bismarck was niet geneigd dat goed te keuren want hij zag het oosten als Duitse kolonie (Duits Oost-Afrika, nu Tanzania). Leopold II en Stanley werkten dan een bescheidener voorstel uit: het gebied van de Congomonding tot aan het Tanganyikameer en tussen 4° noorderbreedte en 6° zuiderbreedte (dat bevatte Katanga dus niet). Bismarck ging akkoord maar Frankrijk weigerde het gebied ten noorden van de Congomonding af te staan (nu bekend als Congo-Brazzaville en Gabon).

Daarop werkte Leopold II een nieuw voorstel uit. Het verlies van het gebied ten noorden van de Congomonding werd gecompenseerd door een zuidwaartse uitbreiding van Congo met bijna 4 graden met als zuidgrens de waterscheiding Congo-Zambesi, Katanga dus (ook al wist toen niemand waar die waterscheiding precies lag). Dat was een enorm risico want er had nog nooit een Belg voet gezet in Katanga, terwijl er al wel Engelse (Verney Cameron) en Duitse expedities (Reichard en Böhm) gepasseerd waren. Leopold II stuurde dat voorstel in augustus 1885 naar het Britse Foreign Office, waar het, wegens verlov van de grote bonzen, door een lagere ambtenaar geregistreerd werd zonder dat er een haan om kraaide. Dat was een meesterlijke zet van Leopold II, want later bleek dat Katanga ontzettend veel bodemschatten had (koper, cobalt, tin, uranium...) en dat het de rijkste provincie van Congo was.

In die periode bestond er in Katanga een lokaal koninkrijk, zoals er destijds vele bestonden in Afrika. Aan het hoofd ervan stond de zwarte koning Msiri die resideerde te Bunkeya. Hij was een slavenhandelaar afkomstig uit het oosten van Afrika en voerde een terreurbewind. Uiteraard had niemand hem ooit gevraagd of hij wel akkoord ging met de plannen van Leopold II.

Vanaf 1888 begonnen er in Engeland artikels in de kranten te verschijnen waarin de Engelse goedkeuring om Katanga aan de Congo-Vrijstaat te laten “a stupid blunder” genoemd werd. De Britse regering begon te geloven dat er een mooie toekomst voor het gebied was weggelegd indien het in Britse handen zou komen. In 1889 werd door Cecil Rhodes, een zeer succesvol Brits kolonist, de British South Africa Company opgericht met de bedoeling de bodemschatten in zuidelijk Afrika te ontginnen. Engeland voerde namelijk een politiek van “informal empire”, wat inhield dat Engeland de Europese handel met Afrika volledig controleerde, zonder evenwel ergens territoria effectief te bezetten teneinde problemen met de lokale bevolking te vermijden. Cecil Rhodes verplaatste zijn werkterrein steeds verder naar

het noorden, van Zuid-Afrika naar Rhodesië (vandaag Zimbabwe en Zambia), en liet zijn oog ook op Katanga vallen, waarvan ondertussen geweten was dat het veel bodemschatten had. De krant *The Times* suggereerde dat de drie grote Britse bedrijven, de Royal Niger Company, de British East Africa Company en de British South Africa Company elkaar in het hart van Afrika zouden kunnen ontmoeten. Cecil Rhodes droomde er zelfs van een spoorverbinding aan te leggen tussen Kaapstad en Cairo, uiteraard alles over Brits gecontroleerd grondgebied (deze spoorweg werd later grotendeels gerealiseerd; alleen het deel Soedan-Oeganda ontbreekt vandaag nog).

Spotprent in het Engelse tijdschrift Punch uit 1892 over Cecil Rhodes' droom: de spoorweg van Kaapstad tot Cairo

Leopold II had toen nog niets ondernomen met Katanga omdat hij zijn handen vol had om in de rest van Congo zijn zaken op te starten en deze ontwikkelingen betekenden dan ook een groot gevaar voor zijn Katanga, ook al was het principe van de Vrijstaat dat iedereen daar vrij zaken zou kunnen doen.

In 1890 drong Harry Johnston, de Engelse consul in Mozambique, er bij de Britse regering op aan om Katanga te annexeren. Cecil Rhodes greep in: hij stuurde twee expedities naar Katanga om er verdragen af te sluiten met Msiri. De eerste was onder leiding van Joseph Thomson, een Schots mijnningenieur, maar deze slaagde er niet in om Bunkeya te bereiken. De tweede expeditie was onder leiding van Alfred Sharpe, de vice-consul van Harry Johnston in Nyasaland, en bereikte Bunkeya eind 1890 wel, maar Msiri ontstak in grote woede toen hem het voorgestelde verdrag uitgelegd werd en Sharpe moest Katanga ontvluchten.

Leopold II begreep dat de enige manier om de Engelsen te verslaan erin bestond hen voor voldongen feiten te plaatsen en stuurde dan maar zelf vier expedities naar Katanga in de periode 1890-93 met de bedoeling van Katanga effectief te bezetten, verdragen af te sluiten en bedrijven op te richten. De eerste expeditie was onder leiding van de Belgische luitenant Paul Le Marinel, die als opdracht had militaire posten op te richten aan de oostgrens van Katanga teneinde de dreiging van de Arabische slavenhandelaars tegen te gaan. Hij was daarmee de eerste Belg die ooit een voet zette in Katanga in 1891. De tweede en derde expedities waren handelsmissies die georganiseerd werden door de Compagnie du Congo pour le Commerce et l'Industrie en door de Vrijstaat zelf. De vierde expeditie werd georganiseerd door de Compagnie du Katanga en stond onder leiding van de Canadese genieofficier William Stairs die Bunkeya bereikte in december 1891. Msiri weigerde echter zich te onderwerpen aan de Vrijstaat en na ellenlange onderhandelingen werd hij in een vuurgevecht doodgeschoten door een van de expeditieleden, de Antwerpenaar Omer Bodson, die daarbij zelf ook omkwam. Katanga werd dan opgedeeld onder een aantal lokale chefs en onderworpen aan de Vrijstaat.

Dank zij het mislukken van de expedities van Rhodes en het succes van zijn eigen expedities kon Leopold II eind 1893 terecht besluiten dat Katanga definitief tot het grondgebied van de Vrijstaat behoorde. De precieze grenzen van Katanga werden maar eerst vastgelegd in 1911-14 door een gezamenlijke Belgisch-Britse missie.

5 F 1894 Leopold II, Congo-Vrijstaat

In de 19de tot het begin van de 20ste eeuw circuleerden in Katanga en omliggende gebieden de welbekende katangakruisen als ruilmiddel, omdat de lokale bevolking de kopermijnen reeds kende en uitbaatte. Deze katangakruisen zijn het symbool van Katanga gebleven tot op heden. Ze werden langzaam vervangen door de munten van de Congo-Vrijstaat die vanaf 1887 geslagen werden.

Belgisch Congo

In een schandaalsfeer schonk Leopold II Congo als kolonie aan België in 1908, van dan af Belgisch Congo genoemd. De schandalen betroffen de onmenselijke behandeling van de inlandse bevolking (sommigen spraken van een genocide), voornamelijk aan het licht gebracht door de Engelsen. Leopold II overleed in 1909 zonder ooit een voet in Congo gezet te hebben. Mede door de perikelen om Katanga was Congo als vrijstaat eigenlijk een mislukking geworden omdat praktisch alleen Belgische bedrijven er zaken deden. Leopold II zelf was er ontzaglijk rijk mee geworden. Met dat geld financierde hij grote prestigeprojecten in België. Een groot deel van zijn vermogen bracht hij onder in de Koninklijke Schenking, die vandaag nog steeds de koninklijke eigendommen beheert.

Katanga was de rijkste provincie van Belgisch Congo dankzij de bodemschatten, zoals koper, kobalt, tin, coltan en uranium. In het zuiden van Katanga begint de Copperbelt, het gebied van de kopermijnen, die loopt tot in Zuid-Afrika. België had in 1906 de Union Minière du Haut-Katanga opgericht die er de bodemschatten ontgon en die uiterst winstgevend was en ook een zekere lokale welvaart had gecreëerd.

Congo onafhankelijk in 1960

In de jaren '60 werd het de mode in Afrika voor de meeste landen om onafhankelijk te worden. In België dacht men dat er nog 20 tot 30 jaar nodig zouden zijn om Belgisch Congo naar onafhankelijkheid te begeleiden maar er was geen houden meer aan.

Zo werd Congo onafhankelijk op 30 juni 1960, totaal onvoorbereid. Joseph Kasavubu werd president en Patrice Lumumba eerste minister, twee rivalen uit verschillende politieke partijen waartussen het niet boterde. Lumumba predikte het unitarisme waardoor de rijkdommen van de welstellende provincies ook de rest van Congo ten goede zouden komen, en toonde zich voorstander van verregaande sociale hervormingen. Hij was een idealist die geloofde dat Congo alles in eigen handen kon nemen en er welvaart kon komen mits de Belgen maar buiten te gooien. Eigenlijk totaal onrealistisch want daar waren nauwelijks mensen voor opgeleid. Dat alles belandde in het verkeerde keelgat bij vele westerse landen en hij werd als communist afgeschilderd en tegengewerkt. In de weken na de onafhankelijkheid staakte de politie reeds die wilde dat de Belgische officieren buitengegoid werden.

Moïse Tshombe (1919-1969)

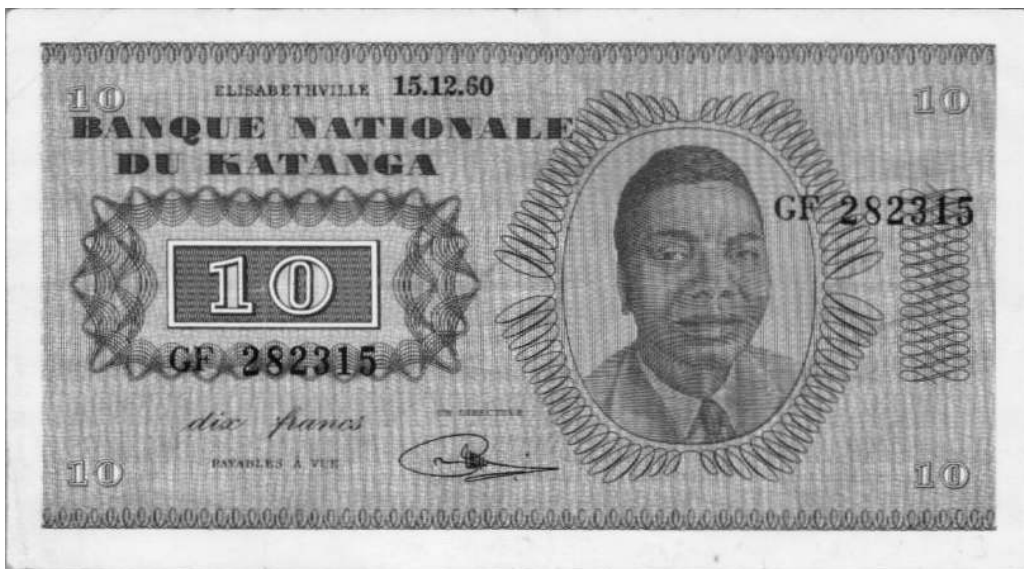
De afscheiding van Katanga 1960-63

Reeds op 11 juli 1960 riep Moïse Tshombe, hierin gesteund door België en de Union Minière, de onafhankelijkheid van Katanga uit. Zijn droom was een welvarend Katanga met de

hulp van de Belgen en de Union Minière: eigenlijk een veel realistischer droom dan deze van Lumumba. België had er belang bij dat Katanga met de mijnindustrie stabiel bleef en stuurde troepen om de kolonisten te beschermen. De Union Minière steunde Katanga door prompt zijn belastingen door te storten naar de Katangese regering i.p.v. de Congolese. Tshombe kreeg ook de steun van het naburige Zuid-Kasai, een diamantrijke provincie, die zich ook afscheidde van Congo onder leiding van Albert Kalonji.

Het onafhankelijke Katanga boerde korte tijd vrij goed en, zoals een echte staat, richtte de Nationale Bank van Katanga op; gaf eigen bankbiljetten, munten en postzegels uit; creëerde een eigen vlag, wapenschild en volkslied, en had eigen nummerplaten voor auto's (wit met rode letters, waar hebben we dat nog gezien?). Het had zelfs een luchtvaartmaatschappij Air Katanga die opgezet was in samenwerking met Sabena en Sobelair.

De bankbiljetten werden uitgegeven in twee series: coupures van 10, 20, 50, 100, 500 en 1000 F in 1960 (uitgegeven in januari 1961) en coupures van 100, 500 en 1000 F in 1962. De munten bestonden uit een koperen 1 F en 5 F, alsook een gouden afslag van de 5 F.

*10 frank Katanga met portret van Tshombe, 137 x 76 mm,
eerste serie 1960, gedrukt door Roto-Sadag SA, Zwitserland*

*100 frank Katanga, 136 x 65 mm,
tweede serie 1962, gedrukt door Johan Enschede en Zonen, Nederland*

Lumumba reageerde op de afscheiding door hulp te vragen aan de Verenigde Naties (VN) die de afscheiding veroordeelde en een vredesmacht stuurde. België moest van de VN zijn troepen terugtrekken, want ze werden beschouwd als agressors. Midden in de Koude Oorlog kreeg Lumumba van Rusland ook vliegtuigen ter beschikking om zijn troepen te verplaatsen in Congo. Ondertussen was de rivaliteit tussen Kasavubu en Lumumba tot een breekpunt gekomen en werd Lumumba ontslagen. Lumumba vluchtte naar Stanleystad en vormde er een eigen regering, maar werd er door de troepen van Mobutu, ondertussen opperbevelhebber van het leger, gevangen genomen. Lumumba werd overgebracht naar Katanga waar hij werd vermoord in nooit opgehelderde omstandigheden. Ook Dag Hammarskjöld, de secretaris-generaal van de VN, kwam bij het conflict om het leven: zijn vliegtuig stortte neer in Noord-Rhodesië (vandaag Zambia) in 1961 na een missie in Katanga, waarschijnlijk een aanslag.

Ondertussen waren er dus vier regeringen in Congo: de regering in Leopoldstad van Kasavubu en Mobutu gesteund door de VN, de regering van Lumumba (opgevolgd door Antoine Gizenga) in Stanleystad gesteund door Rusland, de regering van Tshombe in Katanga gesteund door België en de regering van Albert Kalonji in Zuid-Kasai.

België speelde echter een dubbelzinnige rol: enerzijds gaf het steun aan Katanga, voornamelijk via de Union Minière, maar officieel kon de Belgische regering niets anders dan instemmen met de VN.

In Katanga waren er twee stammen: de Lunda in het zuiden en de Luba in het noorden. Tshombe, zelf een Lunda, had natuurlijk hun steun, maar de Luba waren aanhangers van Lumumba. De meeste gevechten in Katanga waren tussen de Tshombe-troepen geholpen door de Lunda en de Lumumba-troepen geholpen door de Luba, die dus eerder stammentwisten waren. Er waren ook gevechten tussen de Kasavubu-troepen en de Lumumba-troepen, eigenlijk pure burgeroorlog. In mindere mate waren er ook gevechten tussen de VN-troepen en de Tshombe-troepen, want de VN hield zich ver van de stammentwisten en de burgeroorlog en verkoos natuurlijk eerder diplomatiek overleg om de afscheiding te beëindigen. Een zeer complexe situatie dus. Er vochten ook honderden Belgische huurlingen aan de zijde van de Tshombe-troepen. Deze waren gerekruteerd onder de Belgische troepen die daar geweest waren.

Uiteindelijk wonnen de Kasavubu-troepen (geleid door Mobutu) en werd Katanga onder druk van de VN in januari 1963 terug onder het gezag van de centrale regering van Kasavubu gebracht.

De nageschiedenis

Tshombe ging in ballingschap naar Spanje. In juli 1964 werd hij door president Kasavubu gevraagd om als eerste minister van Congo een coalitieregering te leiden en was daarbij vrij populair. Dat werd als een bedreiging aangevoeld door Kasavubu die hem vrij snel ontsloeg. Tshombe vluchtte terug naar Spanje. Na de militaire staatsgreep van Mobutu in 1965 waren er geruchten dat Tshombe een opstand voorbereidde en hij werd in Congo bij verstek ter dood veroordeeld voor hoogverraad. In juli 1967 werd zijn vliegtuig gekaapt en werd hij ontvoerd naar Algerije waar hij een tijdje in de gevangenis zat en dan huisarrest kreeg. Congo vroeg zijn uitlevering maar dat gebeurde niet. Hij overleed er in 1969 aan een hartaanval en werd begraven te Brussel.

Wat de afscheiding van Katanga had willen voorkomen gebeurde dan toch in 1966: de Union Minière du Haut-Katanga werd genationaliseerd door president Mobutu. Het kreeg als nieuwe naam Gécamines. Van dan af ging het bergaf. Vandaag liggen de mijnactiviteiten grotendeels stil en is Gécamines een noodlijdend bedrijf. Katanga is terug een arm gebied. De enorme rijkdom geraakt er gewoon niet meer uit de grond. Als een soort straf werd de naam Katanga in 1971 vervangen door Shaba maar de oorspronkelijke naam werd terug ingevoerd in 1997.

De muntplaats: een kleine zoektocht

De bankbiljetten werden in omloop gebracht in januari 1961 en de munten in juli of augustus 1961, aan een koers van 1 Katangese frank = 1 Congolese frank = 1 BEF. De gouden 5 F werd uitgedeeld aan de genodigden bij de eerste verjaardag van de Nationale Bank van Katanga in hotel Leopold II te Elisabethstad op 8 augustus 1961. De gouden 5 F werd ook op de vrije markt aangeboden aan 20 USD (= 1000 BEF destijds) om de staatskas een beetje te spijzen. De gouden munten dienden ook om er de huurlingen mee te betalen.

Waar deze munten geslagen werden was tot voor kort niet duidelijk. Het enige boek dat hier iets over zegt is de allereerste uitgave van *Congolese Munten* van Frans Morin uit 1968, wat ook de bron is van de slagaantallen. Voor de 5 F in goud (20.000 stuks) geeft hij als muntplaats Brussel, maar voor de 5 F koper (2.000.000 stuks) schrijft hij: “*Stempels gemaakt door de firma Maison John Pinches (Medallists) Ltd, van Londen, voor rekening van The Mint Birmingham Ltd, te Birmingham, waarschijnlijk op bevel van het Goevernement van Katanga (volgens Jacques Schulman, Amsterdam). Het schijnt dat, op het ogenblik van het vervaardigen der stempels, de firma Pinches gehouden was aan de strengste geheimhouding, maar vermits deze munt uitgegeven werd, heeft deze firma geacht niet verder te moeten zwijgen over hetgeen ze gedaan had*”.

Het leek er dus op dat de koperen munten te Birmingham, en de gouden te Brussel geslagen werden. Maar in het boek *A Numismatic History of the Birmingham Mint* van James O. Sweeny uit 1981 staat een overzicht van alle stukken die in de Munt van Birmingham geslagen werden, maar deze vermeldt de munten van Katanga niet. Het medaillebedrijf John Pinches kon de munten ook niet geslagen hebben want die waren niet uitgerust voor de massaproductie van munten. Bij navraag vertelde de Koninklijke Munt te Brussel dat ze geen munten voor Katanga geslagen hebben, ook geen gouden. En stempels van deze munten hebben ze daar ook niet. Dus bleef het mysterie.

Wat meer duidelijkheid kwam er slechts dank zij een krantenartikel in *The Birmingham Post* van 15 augustus 2005. Dit artikel vertelde dat de collectie munten van eigen makelij van de Munt van Birmingham, die in 2003 bankroet gegaan was, werd geschonken aan het Birmingham Museum & Art Gallery. Het artikel vertelde bovendien dat deze collectie erg belangrijk was omdat vanuit Birmingham aan de halve wereld munten geleverd waren, zelfs aan staten zoals Katanga, die al lang niet meer bestonden. Er werd dan contact opgenomen met dat museum en die bevestigden dat in de gift de volgende munten van Katanga voorkwamen: 2 exemplaren van 1 frank koper, 2 exemplaren van 5 frank koper, 1 exemplaar van 5 frank goud en 1 gouden muntplaatje voor de 5 frank.

Dit maakt de zaken dus duidelijk: de munten, inclusief de gouden munt werden geslagen door de Munt van Birmingham. Dit was een privé-munthuis, dat er waarschijnlijk minder problemen mee had om munten te slaan voor een officieel niet-bestaand land, en het ook gemakkelijk geheim kon houden, reden waarom het niet in het boek van Sweeny vermeld werd. Eender welk officieel munthuis van een land zou ongetwijfeld problemen gehad hebben met de VN indien ze deze munten zouden geslagen hebben. En Morin was dus verkeerd met te zeggen dat de gouden munt te Brussel geslagen werd.

Bibliografie

Pieter De Coster, *De eerste Europese ontdekkingsreizen in Katanga, 1797-1897*, licentiaats-thesis, Universiteit Gent 1996-1997, www.thesis.net/katanga/katanga_inhoudstafel.htm

Peter Symes, *The Bank Notes of Katanga*, Canberra 1998.

Frans Morin, *Congolese Munten*, Boom 1968.

Linley Sambourne, spotprent in het Engelse tijdschrift *Punch*, 10 dec. 1892 blz. 266.